

3. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. Пер. с англ. Сост., науч. ред., послес. Р.И.Капелюшников; предисл. М.И.Левин. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
4. Смирнов В.Т., Сошиников И.В., Романчин В.И., Скоблякова И.В. Человеческий капитал: содержание и виды, оценка и стимулирование. Монография. Под ред. д.э.н., профессора В.Т.Смирнова. – М.: Машиностроение-1, Орел: ОрелГТУ, 2005. – 513 с.
5. Thurow L. Investment in Human Capital. Belmont, 1970. – 104 p.
6. Dolan E.D. Lindsay Market: microeconomic model. – St.-Petersburg, 1992. – 477 p.
7. Lange M.Glenn, Quentin Wodon and Kevin Carey, eds. (2018). The Changing Wealth of Nations 2018: Building a Sustainable Future. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1046-6.
8. World Bank Group. Human Capital: A Project for the World, (2018). October, 13. Development Committee Meeting.
9. World Bank Group. Human Capital: A Project for the World (2020). Human capital in the time of covid-2019.
10. Kamilova S.M. Inson kapitali va iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini tadqiq etishdagi yondashuvlar. // "Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil" ilmiy elektron jurnali. IV son, avgust, 2023. 12-21-bet.
11. Becker G. (1962) Investment In Human Capital. A Theoretical Analysis. // Journal of Political Economy, Vol. 70 (5, Part 2, Supplement). Pp. 9-49.
12. Blaug M. (1976) The empirical status of human capital theory: A slightly jaundiced survey. // Journal of economic literature, September 1, 14(3), pp. 827-55.
13. Bowen H. (1977) Investment Learning San Francisco. Jossey- Bass. P. 507.
14. Blaug M. The empirical status of human capital theory: A slightly jaundiced survey. // Journal of economic literature 1976, September 1, 14(3), pp. 827-55.
15. Aghion P., Meghir C. (2004). Growth, distance to frontier and consumption of human capital. The Institute for Fiscal Studies, WP 04/31, 1-50.
16. Ноткин А.И. (1996) Вопросы эффективности и интенсификации общественного производства.
17. Нуриев Р.А. (2000) Теории развития, новые модели экономического роста (вклад человеческого капитала). // Вопросы экономики. № 9. С. 137.
18. Убайдуллаева Р.А. (2017) Институциональные основы и механизмы обеспечения информационной безопасности молодежи. Монография. / Под научной редакцией академика Р.А.Убайдуллаевой. Коллективная монография. – Т.: Iqtisod-moliya. – 220 с.
19. Jones B.F. (2019) The Human Capital Stock: A Generalized Approach: Reply. American Economic Review. Vol. 109. Is. 3. P. 1175-1195. DOI: 10.1257/aer.20181678.
20. Aripov O.A. Inson kapitalining rivojlanishiga doir mulohazalar. // Interpretation and researches International scientific journal volume 1 issue 3.
21. Burr R. & Girardi A. (2002) Intellectual Capital: More Than the Interaction of Competence x Commitment. Australian Journal of Management. <https://doi.org/10.1177/031289620202701s09>
22. Mathis L., Robert & Jackson H.J. (2011) Human Resource Management (edisi 10). Salemba Empat.
23. Barlibayeva F. (2011) Потенциал инновационного развития территории: методика исследования и направления эффективной реализации [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.uecs.ru/logistika/item/384-2011-04-04-09-03-17>
24. Axmedov D.K., Numanov K.F. Теоретические аспекты инновационной модели экономики. // Iqtisodiyot va ta'lim. 2020, № 4. <https://mgimo.ru/upload/iblock/19f/19fe6395e5a15150f715f072dd07a1fa.pdf>

**РИВОЖЛАНИШ СТРАТЕГИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА
МИНТАҚАЛАР ИҚТИСОДИЁТИГА ТАЪСИРИНИ КОМПЛЕКС
ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ**

Мустафаев Бахтиёр Рустамович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети
хузуридаги «Ўзбекистон иқтисодиётини

ривожлантиришининг илмий асослари ва муаммолари»
илмий-тадқиқот маркази мустақил изланувчиси

 https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss6/a52

Аннотация. Ушбу мақола ривожланиш стратегияларини шакллантириш ва баҳолашни чуқур ўрганиб, уларнинг минтақавий иқтисодиётларнинг барқарор ривожланишига таъсирини таъбир қаратади. Ўзбекистонда ўтказилган амалий тадқиқотлардан олинган маълумотларга асосланиб, таҳлил истиқболли етакчилик, экологик барқарорлик, бандлик ва ялпи ички маҳсулотнинг ўсишини қамраб олади ва минтақавий-иқтисодий ривожланишига яхлит ва мослашувчан ёндашув бўйича тавсиялар тўплами билан яқунланади.

Калит сўзлар: ривожланиш стратегияси, барқарор ривожланиш, минтақавий иқтисод, атроф-муҳит барқарорлиги, бандликнинг ўсиши, ЯИМ таъсири.

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ И КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ ЕЕ ВЛИЯНИЯ НА ЭКОНОМИКУ РЕГИОНА

Мустафаев Бахтиёр Рустамович

Независимый исследователь исследовательского центра
«Научные основы и проблемы развития экономики Узбекистана»
при Ташкентском государственном экономическом университете

Аннотация. В данной статье подробно рассматривается формулирование и оценка стратегий развития, уделяется особое внимание их влиянию на устойчивое развитие региональных экономик. Основываясь на данных тематических исследований, проведенных в Узбекистане, анализ охватывает перспективы лидерства, экологическую устойчивость, занятость и рост ВВП и завершается рекомендациями по целостному и гибкому подходу к региональному экономическому развитию.

Ключевые слова: стратегия развития, устойчивое развитие, региональная экономика, экологическая устойчивость, рост занятости, влияние на ВВП.

FORMULATION OF DEVELOPMENT STRATEGY AND COMPREHENSIVE ANALYSIS OF ITS IMPACT ON REGIONAL ECONOMY

Mustafaev Bakhtiyor Rustamovich

Independent researcher of the research center
"Scientific bases and problems of the development
of the economy of Uzbekistan" under the
Tashkent State University of Economics

Abstract. This article examines the formulation and evaluation of development strategies in depth, focusing on their impact on the sustainable development of regional economies. Based on data from case studies conducted in Uzbekistan, the analysis covers prospective leadership, environmental sustainability, employment and GDP growth, and concludes with a set of recommendations for a holistic and flexible approach to regional economic development.

Key words: development strategy, sustainable development, regional economy, environmental sustainability, employment growth, GDP impact.

Кириш. Тез глобаллашув ва динамик ижтимоий-иқтисодий силжишлар даврида минтақаларнинг ривожланиши мамлакат иқтисодиётининг умумий кўринишини шакллантиришда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Аммо минтақавий ривожланиш мураккаб жараён бўлиб, стратегик ва барқарор ёндашувни талаб қилади. Ушбу ёндашувнинг марказий ўрнини алоҳида ҳудудларнинг ўзига хос хусусиятлари ва муаммоларига мослаштирилган ривожланиш стратегияларини шакллантириш ва амалга ошириш эгаллайди. Биз тобора ўзаро боғлиқ бўлиб бораётган дунёда яшар эканмиз, минтақавий иқтисодиётларда барқарор ривожланишни қўллаб-қувватлаш зарурати узоқ муддатли фаровонлик учун нафақат устувор, балки заруратга айланди.

Ривожланиш стратегияларининг эътироф этилган аҳамиятига қарамай, уларнинг шаклланиш жараёнларини ва энг муҳими, минтақавий иқтисодиётларнинг барқарор ривожланишига таъсирини ҳар томонлама тушуниш илмий тадқиқот соҳаси бўлиб қолмоқ-

да. Мавжуд адабиётлар минтақавий ривожланиш ва стратегияни шакллантириш бўйича қимматли фикрларни тақдим этади, аммо бу жиҳатларни синтез қилиш ва амалга оширилган стратегияларнинг аниқ натижаларини баҳолашда бўшлиқ мавжуд. Ушбу тадқиқот иши ривожланиш стратегиясини шакллантиришнинг нозик томонларини ўрганиш ва уларнинг барқарор минтақавий-иқтисодий ривожланишга таъсирини қатъий баҳолаш орқали ушбу бўшлиқни бартараф этишга қаратилган.

Минтақавий ривожланиш стратегияларининг асосий ҳал қилувчи омилларини тушуниш ва натижаларини баҳолаш мавжуд амалиётларни такомиллаштириш, илғор тажрибаларни аниқлаш ва ривожланаётган глобал муаммоларга нисбатан анча чидамли ва мослашувчан стратегияларни ишлаб чиқишга ҳисса қўшиши мумкин.

Адабиётлар таҳлили. Минтақавий ривожланиш стратегияларининг концептуал асослари ва уларнинг барқарор иқтисодий ўсиш билан боғлиқлиги жиддий илмий тадқи-

қотлар мавзуси бўлиб қолмоқда. Минтақавий масалада аниқ мақсадларга эришиш учун мўлжалланган тизимли режалар сифатида кенг таърифланган ривожланиш стратегиялари иқтисодий муҳитни шакллантиришнинг муҳим воситаларидир. Барқарор ривожланиш эса ижтимоий тенглик ва экологик масъулият билан уйғунлашган иқтисодий ўсишга интилиш, ривожланишнинг афзалликлари ҳозирги ва келажак авлодлар ўртасида тенг тақсимланишини таъминлайди.

Тарихий таҳлил ривожланиш стратегияларининг эволюцияси ва уларнинг вақт ўтиши билан ўзгарувчан устуворликларини очиб беради. Турли назарий асослар минтақавий ривожланишни тушуниш ва самарали стратегияларни шакллантиришга ёрдам беради. Неоклассик иқтисодий нуқтаи назар бозорга асосланган кучларга урғу беради, эндоген ўсиш назарияси эса маҳаллий инновациялар ва инсон капиталининг муҳимлигини таъкидлайди. Бундан ташқари экологик модернизация назарияси экологик барқарорликни мунозарага киритиб, иқтисодий ўсишнинг экологик барқарорликка таъсирини таъкидлайди.

Барқарор ривожланиш даражасини миллий ва минтақавий миқёсда баҳолаш масаласи кўплаб олимларнинг тадқиқотлари мавзуси бўлиб қолмоқда. Минтақавий тизимлар учун анъанавий равишда иқтисодий, ижтимоий ва экологик компонентлар ҳисобга олинган.

А.М.Жученконинг фикрича, барқарорлик деганда, худудий тизимнинг ташқи ва ички таъсирлар мавжудлигида динамик мувозанат ҳолатида бўлиш қобилятини белгиловчи хусусият ёки сифат тушунилади. Барқарорлик нафақат минтақавий тизимнинг доимий ҳолатига, балки унинг ўзгаришига ҳам хос бўлиши мумкин. Бундай барқарорликнинг асосий турлари сифатида куйидагиларни ажратиш мумкин:

ривожланишнинг барқарорлиги натижанинг мунтазам ўсиши билан тавсифланади, бу мақбул минималдан паст бўлмаган ва объектив белгиланган максималдан юқори бўлмаган;

ўзгаришлар, шу жумладан, ижобийлар фақат вақти-вақти билан ва қисқа вақт ичида содир бўлганда, доимий барқарорлик сифатида;

минтақалар ривожланишга мойил бўлмаган, аммо ўзгаришларга, шу жумладан, ижобийларга мослаша оладиган давлат каби гипербарқарорлик [1].

Ш.А.Омаров ишида барқарор ривожланишни баҳолашнинг турли услубий ёндашувларини кўрсатди, бу баҳолашларни олиш учун белгиланган мақсадлар билан белгиланади. Шу билан бирга, услубий ёндашувларнинг аксарияти қўшимча ёки мультипликатив конволюциядан фойдаланишга асосланган барқарор ривожланишнинг композит (интеграл, кенг қамровли) индексини ҳисоблашни ўз ичига олади. Шунингдек, тадқиқотчи Украина минтақаларининг барқарор ривожланишини баҳолашга услубий ёндашувни таклиф қилади, бунда унинг даражасини умумий баҳолаш ижтимоий, иқтисодий ва экологик компонентлар кўрсаткичларининг қўшимча конволюциясига асосланган композит индекс ёрдамида амалга оширилади. Украина минтақаларининг барқарор ривожланишини комплекс баҳолаш амалга оширилди ва ижтимоий, иқтисодий ва экологик соҳаларда худудларни ривожлантириш муаммолари аниқланди [2].

А.В.Ҳориана композит индексни лойиҳалаш учун барқарор ривожланишнинг анъанавий қисмига қўшимча равишда инфратузилма ва инновация компонентларини ажратиш кўрсатади. Муаллиф мультипликатив конволюция асосида композит индексларни ҳисоблаш қоидаларини ва барқарор ривожланишга эришиш шартларини белгилайди [3]. Худди шундай ёндашув қоғозда ҳам амалга оширилади [4].

О.Нестеренко барқарор ривожланиш композит индексини баҳолаш учун скоринг моделига асосланган ёндашувдан фойдаланади. Шу билан бирга, муаллиф барқарор ривожланишнинг бир нечта таркибий қисмларини баҳолашда статистик ҳисобот кўрсаткичларидан ҳам, сўровнома натижаларидан ҳам фойдаланишни таклиф қилади. Кенг тарқалган тавсия этилган усулда билим индекси, инсон капитали ривожланиши индекси ва инсон тараққиёти индекси каби инсон ривожланишининг тан олинган кўрсаткичларидан фойдаланилади [5].

Ривожланиш стратегияларининг аҳамияти кенг тан олинганига қарамай, муаммолар ва танқидлар кўп. Баъзи олимларнинг таъкидлашича, стратегиялар, кўпинча, маҳаллий контекстни етарли даражада ҳисобга олмаганлиги сабабли муваффақиятсизликка учрайди, бошқалари стратегиялар ижтимоий тенгсизликларни кучайтириши мумкинлигига ишора қиладилар. Ушбу муаммоларни ҳал қилиш, уларнинг барқарорлик тамойилларига мос келишини таъминлаш учун стратегия-

ларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишни такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Барқарорлик тамойилларининг ривожланиш стратегияларига интеграциялашуви яқинда содир бўлган, ammo муҳим воқеадир. Барқарорлик ривожланиш стратегияларига қандай киритилганлигини ўрганиш барқарор ва мослашувчан минтақавий иқтисодиётларни яратиш имкониятлари ҳақида тушунча беради. Юқоридагиларга асосланиб айтганда, бу ерда кўриб чиқилган адабиётлар ривожланиш стратегиялари ва барқарор минтақавий-иқтисодий ривожланиш ўртасидаги мураккаб ўзаро боғлиқликни тушуниш учун асос яратади.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Ривожланиш стратегиясини шакллантириш динамик ва итератив жараён бўлиб, бир қатор ўзаро боғланган босқичларни ўз ичига олади. Асосан, жараён минтақанинг ҳозирги ҳолатини ҳар томонлама таҳлил қилиш, унинг кучли, заиф томонлари, имкониятлари ва таҳдидларини аниқлашдан бошланади (SWOT таҳлили). Ушбу дастлабки баҳолаш барқарор ривожланишнинг умумий мақсадларига мос келадиган аниқ ва эришиш мумкин бўлган мақсадларни белгилаш учун замин яратади.

Мақсадлар аниқлангач, стратегияни шакллантириш жараёни стратегик режалаштириш босқичига ўтади. Бу потенциал ҳаракатлар йўналишларини аниқлаш, ресурсларни тақсимлаш ва белгиланган мақсадларга эришиш учун махсус ташаббусларни ишлаб чиқишни ўз ичига олади. Асосий манфаатдор томонлар, жумладан, давлат тузилмалари, корхоналар, ҳамжамият ва нодавлат ноижорат ташкилотлари билан ҳамкорлик стратегияни шакллантиришга яхлит ва инклюзив ёндашувни таъминловчи ушбу босқичда ҳал қилувчи роль ўйнайди.

Албатта, ривожланиш стратегиясининг муваффақиятли шаклланиши минтақавий

шароитни шакллантирувчи омилларни чуқур тушунишга боғлиқ.

Минтақанинг иқтисодий базаси, мавжуд инфратузилмаси ва инсон капитали каби ички омиллар глобал иқтисодий тенденциялар, геосиёсий мулоҳазалар ва экологик муаммолар каби ташқи омиллар билан ўзаро таъсир қилади. Ижтимоий ва маданий динамика минтақанинг ўзига хос хусусиятларига сезгир бўлган стратегик ёндашувни тақозо этиб, минтақавий контекстнинг мураккаблашишига ёрдам беради.

Сиёсий ирода ва бошқарув тузилмалари ҳам стратегияни шакллантириш жараёнига сезиларли таъсир кўрсатади. Самарали етакчилик ва қўллаб-қувватловчи сиёсат муҳити ресурсларни сафарбар қилиш, манфаатдор томонларни жалб қилиш ва стратегияни амалга оширишдаги мумкин бўлган тўсиқларни бартараф этишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Муваффақиятга эришиш потенциалига қарамай, стратегияни шакллантириш қийинчиликлардан холи эмас. Ушбу муаммоларни аниқлаш ва юмшатиш стратегиянинг барқарорлигини ошириш учун жуда муҳимдир. Умумий тўсиқлар қаторига манфаатдор томонларнинг қарама-қарши манфаатлари, асосланган қарорлар қабул қилиш учун маълумотларнинг етарли эмаслиги ва стратегияни амалга оширишда доимий садоқатнинг йўқлиги киради. Ушбу муаммоларни ўрганиш нафақат яхши ўйлаб топилган, балки реал ва мослашувчан стратегияларни ишлаб чиқиш учун йўл харитасини тақдим этади.

Ривожланиш стратегияларини баҳолаш уларнинг самарадорлиги ва барқарорлигини таъминлашнинг муҳим жиҳати ҳисобланади. Аниқ ва кенг қамровли мезонларни белгилаш стратегияларнинг минтақавий-иқтисодий ривожланишга таъсирини тизимли равишда баҳолаш учун муҳим аҳамиятга эга. Қуйидаги мезонлар бизнинг баҳолаш тизимимиз учун асос бўлади (1-жадвал).

1-жадвал

Ривожланиш стратегияларининг минтақавий-иқтисодий ривожланишга таъсири мезонларини аниқлаш учун махсус самарадорлик кўрсаткичлари

Иқтисодий таъсир	Бандлик даражаси Ялпи ҳудудий маҳсулот (ЯҲМ) ўсиши
Ижтимоий таъсир	Даромадлар тенгсизлигини ўлчаш Инсон тараққиёти индексининг яхшиланиши
Атроф-муҳитга таъсири	Барқарорлик амалиётлари Экологик чидамлилиқ
Мослашувчанлик ва инновациялар	Мослашувчанлик қобилияти Инновациялар ва технологиялар
Манфаатдор томонларнинг иштироки	Жамиятнинг иштироки Ҳамкорлик

Манба: муаллиф томонидан шакллантирилган.

1-жадвалда келтирилган мезонлар бир-галикда нафақат иқтисодий кўрсаткичларни, балки барқарор минтақавий ривожланиш учун зарур бўлган кенгроқ ижтимоий, экологик ва мослашувчан ўлчовларни ҳам ҳисобга олган ҳолда ривожланиш стратегияларининг муваффақияти ва таъсирини баҳолаш учун яхлит асос яратади.

Ҳақиқий мисолларни кўриб чиқиш стратегияни шакллантиришнинг нозик томонла-

ри ҳақида қимматли тушунчаларни беради. Ривожланиш стратегияларининг минтақавий-иқтисодий ривожланишга таъсирининг мезонларини аниқлаш учун махсус самарадорлик кўрсаткичларидаги иқтисодий таъсирнинг бандлик даражаси бўйича таҳлилини қилиб кўрсак, фикрларимизни давом этиб, бу баҳолаш мезонларининг қанчалик самарали ишлашини билиб оламиз (2-жадвал).

2-жадвал

Ривожланиш стратегияларининг минтақавий-иқтисодий ривожланишга таъсири мезонларини аниқлаш учун бандлик даражаси кўрсаткичлари

Худудлар	2013 йил	2014 йил	2015 йил	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2022 йил
Ўзбекистон Республикаси	67,1	67,7	68,2	68,7	69,2	67,4	68,1	66,0	67,0	67,2
Қорақалпоғистон Республикаси	57,7	57,9	58,1	58,1	58,3	62,9	62,9	62,0	61,1	61,6
Андижон	69,9	70,8	71,5	72,3	73,0	69,6	70,1	66,5	68,2	69,5
Бухоро	74,4	74,0	73,4	72,9	72,5	70,7	69,3	68,3	67,2	67,2
Жиззах	56,5	57,3	58,1	59,1	60,0	61,6	67,1	66,2	67,5	66,2
Қашқадарё	61,8	62,5	63,3	64,3	65,4	64,8	63,9	60,9	62,2	61,9
Навоий	74,1	73,6	73,2	72,8	72,4	69,2	69,5	66,8	68,3	67,7
Наманган	58,1	59,3	60,5	61,9	63,4	63,8	66,4	65,0	65,5	64,8
Самарқанд	65,4	66,5	67,6	68,7	69,7	66,3	65,3	63,2	63,7	64,7
Сурхондарё	62,7	63,4	64,3	65,4	66,6	65,2	67,0	63,9	64,5	64,2
Сирдарё	72,5	72,9	72,2	71,7	71,1	70,5	68,9	64,8	64,5	64,0
Тошкент	74,0	75,1	75,3	75,4	75,2	71,4	71,4	68,2	72,4	71,0
Фарғона	68,3	68,8	69,1	69,6	69,9	66,0	67,5	65,1	66,2	67,1
Хоразм	64,3	65,0	65,6	66,3	66,9	64,6	66,1	63,7	64,0	64,7
Тошкент.ш	80,7	80,9	81,1	81,0	80,8	77,5	80,1	81,7	81,3	82,5

Манба: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари.

Маълумотларни ўрганаётганда, бир нечта эътиборга лойиқ тенденциялар пайдо бўлади. Жиззах вилоятида бандлик даражаси 2013 йилдаги 56,5 фоиздан 2022 йилда 66,2 фоизга сезиларли даражада ошгани ижобий иқтисодий ривожланиш ва самарали ривожланиш стратегияларининг мумкин бўлган таъсирдан далолат беради. Аксинча, Сирдарё вилоятида 2013 йилдаги 72,5 фоиздан 2022 йилда 64,0 фоизга пасайганлиги ушбу ҳудудда амалга оширилаётган стратегияларда муаммолар ёки самарасизликлардан далолат беради. Худди шундай пасайиш Наманганда ҳам кузатилиб, шу даврда бандлик даражаси 58,1 фоиздан 64,8 фоизга камайди.

Тошкент шаҳрида бандлик даражаси 2013 йилдаги 80,7 фоиздан 2022 йилда 82,5 фоизгача ошгани кузатилмоқда. Бу сезиларли яхшиланиш пойтахтда бандлик имкониятларини сақлаб қолиш ва кенгайтиришга қаратилган муваффақиятли стратегиялардан далолат бериши мумкин.

Маълумотларни ўрганиш минтақавий бандлик даражасининг аниқ тенденцияларини кўрсатади. Жиззах каби бандлик даражаси ўсаётган ҳудудлар иш ўринлари яратиш мақсадига мос келади. Иқтисодий ривожланиш ва аҳоли бандлигини ошириш ўртасидаги ижобий боғлиқлик, Тошкент шаҳрида кўриниб турибдики, танланган мезонларни қўллаб-қувватлайди.

Бироқ Сирдарё ва Наманган каби вилоятларда бандлик даражасининг пасайиб бораётгани ривожланиш стратегияси самарадорлигида юзага келиши мумкин бўлган муаммоларни кўрсатмоқда. Бу минтақавий-иқтисодий ривожланишнинг кўп қиррали хусусиятини аниқлаш учун турли мезонларни ҳисобга олган ҳолда яхлит баҳолаш муҳимлигини таъкидлайди.

Олдинга қараб, таҳлил ривожланиш стратегияларининг минтақавий барқарорлик ва иқтисодий ўсишнинг турли жабҳаларига таъсирини ҳар томонлама тушунишни таъ-

минлаб, бошқа баҳолаш мезонларини қамраб олади.

Ушбу мезонлардан атроф-муҳитга таъсири жиҳатидан экологик чидамликка эътибор қаратиш лозим, чунки кўплаб иқтисодчилар экологик масалани “асосий эъти-

борга молик масала” деб ҳисоблайди. Атмосфера чиқиндиларини таҳлил қилиш турли минтақалардаги саноат фаолиятининг атроф-муҳитга таъсирини тушуниш учун жуда муҳимдир.

3-жадвал

Ўзбекистон ҳудудлари бўйича атмосфера чиқиндилари (минг тонна)

Ҳудудлар	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ўзбекистон Республикаси	855,2	1162,1	975,1	1008,2	853,5	883,7	952,8	924,4	908,7	874
Қорақалпоғистон Республикаси	25,8	26,7	32,8	30,6	37,7	34,0	37,2	28,9	31,4	21
Андижон	14,4	6,6	18,5	36,7	15,8	15,9	14,3	11,5	4,9	17
Бухоро	50,7	51,9	55,6	58,5	63,8	74,8	69,1	37,1	44,7	36
Жиззах	17,2	37,2	70,2	63,4	5,2	11,8	4,3	3,4	2,9	27
Қашқадарё	167,0	171,8	176,3	167,9	165,7	152,2	140,4	128,1	132,3	116
Навоий	43,9	42,6	47,0	57,4	44,1	49,9	43,6	48,4	68,6	42
Наманган	3,7	3,9	7,8	15,8	15,9	15,2	15,8	15,0	23,9	7
Самарқанд	49,1	51,3	54,7	51,6	37,2	52,1	44,2	52,7	39,4	39
Сурхондарё	3,7	5,8	3,1	3,2	3,2	5,1	6,9	6,5	7,1	7
Сирдарё	35,4	69,3	66,1	68,9	59,6	60,5	47,8	71,8	45,7	49
Тошкент	372,3	619,2	370,6	318,7	302,9	336,6	397,9	430,0	425,5	438
Фарғона	40,2	38,4	38,9	103,2	60,1	53,2	49,6	50,5	46,5	49
Хоразм	6,2	6,3	5,0	5,2	9,2	7,1	7,2	6,8	7,2	5
Тошкент ш.	25,6	31,1	28,5	27,1	33,1	15,3	74,5	33,7	28,6	21

Манба: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари.

3-жадвалда келтирилган маълумотлар Ўзбекистон ҳудудларида 2013 йилдан 2022 йилгача бўлган даврда ифлослантирувчи моддаларнинг атмосферага чиқарилиши тўғрисида бўлиб, маълумотларни таҳлил қилиш саноат фаолиятининг атроф-муҳитга таъсири ва уларнинг барқарор ривожланишнинг кенгроқ мавзусига алоқадорлигини тушуниш учун жуда муҳимдир.

Ўзбекистон Республикасидаги умумий тенденция атмосферага чиқиндиларнинг ўзгаришини кўрсатмоқда, энг юқори чўққи 2014 йилда, кейин эса умумий пасайиш кузатилади. 2014 йилдан 2022 йилгача эмиссиянинг пасайиши атроф-муҳит муаммоларини ҳал қилиш ва барқарорликка эришиш учун потенциал ҳаракатларни кўрсатади. Эмиссияларда сезиларли минтақавий фарқлар мавжуд. Тошкент йирик саноат маркази сифатида доимий равишда энг юқори чиқиндиларни ташкил этади. Бироқ Андижон, Сурхондарё ва Наманган каби айрим ҳудудларда тебранишлар кузатилмоқда, бу эса маҳаллийлаштирилган атроф-муҳитни бошқариш стратегиясини ишлаб чиқиш зарурлигини кўрсатади.

Тошкент ўзининг юқори чиқиндилари билан саноатлаштириш ва урбанизациянинг атроф-муҳитга таъсирини акс эттиради. Барқарор ривожланиш стратегиялари иқтисодий ўсишни сақлаб қолган ҳолда эмиссияларни камайтиришга қаратилиши керак. Жиззах ва Сирдарё каби ҳудудлар йиллар давомида турли хил чиқиндиларни кўрсатади, бу эса потенциал экологик муаммоларни кўрсатади. 2022 йилда Сирдарёда атмосферага чиқинди газлар миқдори ортиши минтақадаги экологик меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг самарадорлиги борасида хавотир уйғотмоқда.

Маълумотлар ривожланишга мувозанатли ёндашув зарурлигини кўрсатади, бунда иқтисодий ўсиш экологик барқарорликка путур етказмасдан амалга оширилади. Барқарор ривожланиш амалиёти эмиссияларни камайтириш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишга устувор аҳамият бериши керак.

Ишлаб чиқаришнинг тоза усуллари, қайта тикланадиган энергия манбаларини қабул қилиш ва атроф-муҳитга оид қатъий қоидаларга урғу берувчи эмиссияси юқори бўлган ҳудудлар учун мослаштирилган стратегиялар талаб қилинади. Ушбу ёндашув ҳар бир мин-

тақа миллий барқарорлик мақсадларига ҳисса қўшишини таъминлайди.

Атроф-муҳит сиёсатининг самарадорлиги эмиссия тенденцияларини ўрганиш орқали баҳоланиши мумкин. Эмиссиянинг изчил камайиши сиёсатнинг муваффақиятли амалга оширилишини кўрсатиши мумкин, ўсиш эса сиёсатга тузатишлар киритиш зарурлигини кўрсатиши мумкин.

Барқарор ривожланиш – жамоавий саъй-ҳаракатлар. Маълумотлар атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ташаббусларида жамоатчиликни хабардор қилиш ва иштирок этиш муҳимлигини таъкидлайди. Жамиятларни атроф-муҳитни муҳофаза қилишга жалб қилиш янада самарали ва барқарор натижаларга олиб келиши мумкин.

Атмосфера чиқиндиларининг доимий мониторинги онгли қарор қабул қилиш учун зарурдир. Норматив-ҳуқуқий базани мустаҳкамлаш ва уларнинг қатъий бажарилишини таъминлаш барқарор ривожланишга хизмат қилади.

Саноатларни яшил технологиялар ва барқарор амалиётларга сармоя киритишга рағбатлантириш эмиссияларни сезиларли даражада камайтириши мумкин. Экологик тоза технологияларни тарғиб қилиш бўйича ҳукумат ташаббуслари жуда муҳим.

Атмосфера чиқиндилари маълумотларини таҳлил қилиш саноат ривожланиши, атроф-муҳитга таъсири ва барқарор ривожланишга интилиш ўртасидаги мураккаб ўзаро боғлиқликни таъкидлайди. У иқтисодий ўсиш ва экологик барқарорлик ўртасидаги уйғун мувозанатга эришишда минтақага хос стратегиялар, сиёсат самарадорлиги ва жамоатчилик иштирокининг муҳимлигини таъкидлайди. Аниқланган тенденциялар ва мулоҳазалар янада барқарор келажакка асосланган қарорлар қабул қилиш учун асос яратади.

Юқорида олиб борилган тадқиқот асосида айрим тавсияларни келтириб ўтсак:

1. Ривожланиш стратегияларини шакллантиришда давлат органлари, маҳаллий ҳам-жамият, саноат ва атроф-муҳит бўйича экспертларнинг фаол иштирокини таъминлаш. Ушбу ҳамкорликдаги ёндашув ҳар томонлама ва инклюзив режаларга олиб келади. Ривожланиш стратегиясини минтақавий ўзгаришлар ва муайян муаммоларни ҳисобга олган ҳолда маълумотларни тўлиқ таҳлил қилишга асослаш, қарор қабул қилишда бандлик даражаси, саноатнинг ўсиши ва атроф-муҳитга таъсири ҳақидаги маълумотлардан фойдаланиш лозим.

Атмосфера чиқиндиларини камайтириш учун аниқ ва ўлчанадиган мақсадларни белгилаш, саноатларни яшил технологияларни қўллаш ва тоза ишлаб чиқариш усулларини жорий этишга рағбатлантириш керак. Шунингдек, қайта тикланадиган энергия ташаббусларини ривожланиш стратегиясига интеграциялаш. Углерод изи ва қайта тикланмайдиган манбаларга қарамликни камайтириш учун кўёш, шамол ва бошқа барқарор энергия манбаларидан фойдаланишни рағбатлантириш, экологик барқарорликни оширадиган яшил инфратузилма лойиҳаларига сармоя киритиш керак. Бу шаҳар яшил майдонлари, экологик тоза транспорт ва чиқиндиларни бошқариш тизимлари каби ташаббусларни ўз ичига олиши мумкин.

3. Мустаҳкам ва барқарор иқтисодий шароитни яратиш учун тармоқларни диверсификация қилишни рағбатлантириш лозим. Турли хил иқтисодиёт ташқи таъсирларга камроқ таъсир қилади ва кўпроқ бандлик имкониятларини беради. Ишчи кучини ривожланаётган саноат эҳтиёжларига мослаштириш учун малака ошириш дастурларини амалга ошириш керак, бу эса аҳолининг ривожланаётган тармоқларда бандлик учун зарур кўникмалар билан таъминлайди. Шу билан бирга, кичик ва ўрта корхоналарини қўллаб-қувватлаш зарур, чунки улар кўпинча минтақавий-иқтисодий ривожланишда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Бунга молиявий рағбатлантириш, технологияга кириш ва салоҳиятни ошириш дастурлари киради.

4. Ривожланиш стратегиясининг таъсирини мунтазам баҳолаш тизимини яратиш зарур. Стратегия самарадорлигини баҳолаш учун бандлик даражаси, ЯИМ ўсиши ва атроф-муҳит кўрсаткичлари каби асосий кўрсаткичларни кузатиб бориш лозим.

Мослашувчан бошқарув ёндашувини амалга ошириш. Агар баҳолашлар камчиликлар ёки яхшиланиши керак бўлган жойларни аниқласа, стратегияни мос равишда ўзгартиришга тайёр бўлиш лозим. Мослашувчанлик узоқ муддатли муваффақиятни таъминлашнинг калитидир.

5. Ривожланиш стратегиясининг бориши ҳақида мунтазам ва шаффоф ҳисоботларни тақдим этиш орқали шаффофликни таъминлаш зарур. Чунки бу манфаатдор томонлар ўртасида ишончни мустаҳкамлайди ва онгли қарорлар қабул қилиш имконини беради.

6. Умумий муаммоларни ҳал қилиш ва илғор тажрибаларни алмашиш учун қўшни

минтақалар ва мамлакатлар билан ҳамкорлик қилиш масаласини ҳам инobatга олиш керак. Минтақавий ҳамкорлик барқарор ривожланиш саъй-ҳаракатларида синергияга олиб келиши мумкин. Ёки халқаро ташкилотлар билан алоқа қилиш, тажриба, технология трансфери ва молиявий кўмак таклиф қилдиган ҳамкорликни излаш керак. Бу ҳамкорлик ривожланиш стратегиялари самарадорлигини оширади.

Ушбу таклиф ва тавсияларни амалга ошириш давлат органлари, бизнес, ҳамжамият ва халқаро ҳамкорларнинг яхлит ва мувофиқлаштирилган саъй-ҳаракатларини талаб қилади. Мунтазам равишда баҳолаш ва ўзгарувчан шароитларга мослашиш ривожланиш стратегиясининг барқарор муваффақия-

тига ва унинг минтақавий иқтисодиёт ва барқарор ривожланишга ижобий таъсирига ёрдам беради.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, ривожланиш стратегиясини шакллантириш ва баҳолаш минтақа иқтисодиётининг барқарор ривожланишини шакллантиришда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Минтақавий-иқтисодий ривожланишнинг ривожланиш стратегияларини шакллантириш ва баҳолаш мослашувчан ва истиқболли ёндашувни талаб қилади. Атроф-муҳит барқарорлиги, жамоатчилик иштироки ва халқаро ҳамкорликни бирлаштирган ҳолда, минтақалар нафақат иқтисодий ўсишга, балки ўз аҳолиси учун узоқ муддатли барқарорлик ва фаровонликка эришишга интилиши мумкин.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Zhuchenko A.M. *Poniattia staloho rozvytku v suchasni ekonomitsi (The Concept of Sustainable Development in Modern Economy)*. *Global and National Problems of Economy* 13 (2016).
2. Omarov Sh.A. *Otsinka staloho rozvytku rehioniv Ukrainy (Evaluation of Sustainable Development of Regions of Ukraine)*. *The Problems of Economy* 3 (2014).
3. Horianna I.V. *Formuvannia metodyky otsiniuvannia stalosti rozvytku rehioniv (Formation Evaluation Methods Sustainability of Regional Development)*. *Ekonomichnyy Analiz* 14(1) (2013).
4. Гаркавая В.Г. *Интегрированная оценка устойчивости развития регионов (Integrated Assessment of Regional Development Sustainability)*. [http://www.rusnauka.com/CCN /Economics/13_garkavaja.doc.htm](http://www.rusnauka.com/CCN/Economics/13_garkavaja.doc.htm). Accessed 05 Jan 2020).
5. Nesterenko O.O. *Indykatory otsinky rivnia staloho rozvytku ta yikh vplyv na pokaznyky intehrovanoi zvitnosti (Sedimentary Development Evaluation Indicators and their Effect on Integrated Reporting Indicators)*. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University, Series "Economics"* 15(2) (2017).